

problémái kapcsán magának a műnek struktúráját.

A kötetet Barta János és Keresztury Dezső rövid tanulmányai vezetik be, mintegy madártávlatból térképezve fel, jobban mondva fogva össze, tekintve át a kutatási anyagot. – A kötet tanulmányainak azonban fő erőssége a részlet, a rendkívül gazdag konkrét anyag. Ez a tulajdonsága az, amelynél fogva a jövő Madách-kutatója nem mellőzheti. – A szerkesztő Horváth Károly kitűnő érzékkel organizálta ezt a meglehetősen heterogén anyagot, amelyhez jórészt jubileumi megnyilatkozások révén jutott. – Sajat tanulmánya *Az ember tragédiája mint emberiség-költemény* gazdag anyaggal egészíti ki a már mások által is fölvezetett párhuzamosozatot, amely Madách művét a műfajtipushoz kapcsolja. Műfaj történeti egybevetéseit összegező megállapítása szerint *Az*

ember tragédiája „*álom a történelemről*”, tehát a mű lényegét annak történetfilozófiája teszi; valamint az, hogy „*drama a történelemről*, amiben páratlan a világirodalomban.” – Ha készséggel el is fogadható ez, kérdéses, hogy le lehet-e szűkíteni a Tragédia problémaanyagát ilyen elszigetelt kordivat szülte műfaj szempontjából való vizsgálatra? A kötet gazdag, jórészt analitikus módszerre valló tanulmányanyagával szükségképpen együttjár az egyoldalúság, ami pedig épp az összetett közlés módú irodalmi műalkotás jelentősége szempontjából veszélyes és nagymértékben meddő eljárásnak bizonyul. Úgy hogy egészen a kötetnek inkább az *anyaga* szolgál a Madách-irodalom gazdagításául semmint – egyes kivételektől eltekintve – a módszerük.

Baránszky Jób László

KÉT SZLOVÁKIAI MAGYAR TANULMÁNYKÖTET

Koncsol László: *Kísérletek és elemzések*. Bratislava, 1978. Madách. 249 l. – Zalabai Zsigmond: *Mérlégpróba*. Bratislava, 1978. Madách. 185 l.

A szlovákiai magyar irodalomtudományak és kritikának két rangos fiatal szerzője tette le az összmagyarság irodalmán, kultúráján, jövőjén, sorsán töprengő olvasó asztalára tanulságos tanulmányai gyűjteményét. Két felkészült kutató és gondolkodó: az „északi végek” magyar intellektuális világának két különböző arca. Két arculat, két módszer, – mi innen, Budapestről mégis egynek látjuk. Mert töprengéseiknek, okfejtéseiknek a lényege azonos: a csehszlovákiai magyar irodalom múltját és jelenét elemezve igyekeznek formálni a jövőt, de ebben a maguk regionális irodalmának a kifermálására irányuló igyekezetükben félreérthetetlenül ott van az a hitvallásuk is, hogy a magukét az egyetemes magyar és az egyetemes európai kultúra szerves részének lássák.

Látászólag Zalabai a „gyakorlatibb”, a félműlt és a ma szlovákiai magyar irodalmát irányítani akaró. Többet is örökölt a ma már „idős” nemzetéknek mondható szlovákiai magyar irodalomtörténészek szociográfikus szemléletétől mint Koncsol. Ez – a mi szemünkkel nézve – előnyére is válik, de sok hátránnyal is jár. Előnye, hogy akár a líráról, akár a szépprózáról, akár a gyermekirodalomról, akár pedig az egyetemes magyar irodalomnak a szlovákiai előtt példaként lebegő egy-egy jelenségéről (Adyról, Illyésről, Páskándi Gézáról) szól is, mindenütt pontosan fel

tudja mérni, hogy Szlovákia magyar írásbeliségének a „harmadvirágzása” (értsd: az 1948 utáni újra-megszólalás lehetősége óta – nagyjából immár három nemzedéken át nyúló – fejlődése) milyen nehézségekkel küzdött meg, hová sikerült eljutnia, mik a legjellemzőbb értékei, hol vannak még mindig kitapintható gyöngéi és i. t. Kötetének szinte minden egyes fejezete (önálló- s a többihez mégis szervesen illeszkedő tanulmánya) éppen mert alapjában véve fejlődésrajzra törekszik, inkább az eszmétörténeti mint a szorosan vett esztétikai szempontok érvényesítésére veti a súlyt, bár – s ezt elődeivel szemben nagy elismeréssel kell elmondanunk róla – akár általános kérdésekről, akár egy-egy szerző (mint például a szlovákiai magyar lírában különleges szerepet játszó Cselényi László) művészetéről szól is, nem idegenkedik az alapos műelemzéstől sem s a kevésbé tehetséges kezdők nyelvi szűrkeségét épp úgy bemutatja, mint az érzelmes és intellektuális avantgarde költőjének, Cselényinek különböző fejlődési fázisait és kapcsolódásait az egyetemes költészethez Mallarmétól kezdve a költőként induló Joyce-ig. A magyar irodalomnak azt a kutatóját, akit a „nagyok” kisugárzása, utóélete foglalkoztat, Zalabainak Illyés- Páskándi- és Ady tanulmánya érdekléssel elsősorban: nagy sorskérdéseinket hogyan látja – egyszerre tragikus és biza-

kodó, mégsem ellentmondásos szemlélettel – a csehszlovákiai magyar nemzetiségi irodalomnak egyik legkiválóbb kritikusa. Zalabai nemcsak író-társainak irányítója, nemcsak belülről elemzi a szlovákiai magyar irodalom fejlődését, fejlődés-rajza s portréi, néha a szűkebb hazájának magyar kultúrájáért, annak színvonaláért aggódó szigorú bírálatai jó tájékoztatást is adnak azoknak, akik ma nem élnek abban a sajátos világban, amelyről a „Mérlegpróba” (-mily’ kifejező cím!-) szól.

De – mint már említettük – az „örökségnek” (a kritika, az irodalomlemezés örökségének) itt-ott túlzott szem előtt tartása negatív következményekkel is jár. Egyes – a maguk idejében, a fejlődés adott szakaszában jogosult, sőt nagyon is fontos, sokatmondó – kifejezések mára, bizony, sémákká merevültek, s azok számára, akik nem éltek abban a közegben, amelyben keletkeztek, megnehezítik a tisztánlátást. A két háború közti fiatalok – az akkor idősebbek romantikus élet-érzése ellen hadakozva – a „valóságirodalom” jelszavát tűzték zászlajukra: tudjuk, ebben az időben a csehszlovákiai magyarság további sorsa szempontjából a szociográfiának legalább olyan fontos szerepe volt, mint Magyarországon egy Erdei Ferenc, egy Fėja Géza vagy éppen egy Ortutay Gyula műveinek. Ma ez a kifejezés félre-értést is okozhat. Nem e bírálatban kell kifejtelnünk, hogy ha valaki azt kívánja meg az irodalmi műtől, hogy valóban műalkotás legyen, akkor annak a valósághoz tapadása elengedhetetlen, de elengedhetetlen az is, hogy a művész újjáalakítsa, újjáteremtse a valóságot a maga szuverén módján.

A másik ilyen begyökerezett kifejezés a korszakolással kapcsolatos: „harmadvirágzás”. Amikor – az 1945–1948 között Szlovákiában lezajlott – sajnálatos események után végre le lehetett írni, hogy: „A vádlott megszólal”, az „első”, a „másod-” s a „harmadvirágzás” kifejezésnek megvolt a maga létjogosultsága. De ma? Meddig fog tartani a „harmadvirágzás”? S vajon utána negyed-ötöd- stb. virágzás következik?

„A műfaj neve: önismeret”: Zalabai kötetében az első fejezet címe. Ismét csak az örökségtől átvett séma. Fábry Zoltán joggal mondta ma már klasszikusnak mondható művészi publicisztikájáról: „A műfaj neve: antifaszizmus”. Ma, amikor éppen ennek a kötetnek az az egyik legfőbb tanúsága, hogy a szlovákiai magyar irodalomnak egyetlen lehetősége van: a minél magasabb művészi színvonal elérése, akkor ne merevítsük frázissá az elődnek a maga idejében kiváló meglátását. Maradjunk meg a műfajok művészi kategorizálásánál: – s ha manapság számos olyan törekvés

tanúi is vagyunk, amelyek le akarják bontani a merev műfaji korlátokat, akkor *erre* a jelenségre mutassunk rá, s ne merevítsünk sablonokká a maguk idejében reveláló hatású kifejezéseket.

„A komparatiztika eddig két (vagy több) *különböző nyelvű* irodalom kapcsolatait, fejlődéstörténeti párhuzamait igyekezett nyomon követni. A magyar(országi) nemzeti irodalom és a magyar nemzetiségi irodalmak viszonyát és kölcsönhatásait eleddig nemigen vizsgálta kutató” – írja Zalabai könyve 32. lapján. Mindnyájunk számára elgondolkodtató megállapítás. Bár tudunk néhány olyan kísérletről is, amelyet a szerző hiányol: hiszen ha valaki a Gaál Gábor-féle Korunknak az egyetemes magyar kultúrában betöltött szerepéről, vagy a Sarlónak arról a kezdeményezéséről beszél, hogy nézzünk szét a szomszéd népek házatáján, akkor annak a kérdéskomplexumnak egy-egy részletét vizsgáljuk, amelyet a szerző reklamál. Szlovák viszonylatban maga Zalabai is át-átnéz a másnyelvű irodalomba: – s ha az Ady szlovák recepciójáról szóló részben (157–162) számunkra nem is mond újat (egy Hviezdoslav-idézet forrását elfelejtette megjelölni!) a „programszerűen regionális” (31. l.) szlovák Milan Rúfus s a szülőföldköltészetet művelő szlovákiai magyar lírikusok közt vont tipológiai párhuzam viszont szép, a komparatiztika legkorszerűbb módszerének alkalmazásáról tanúsodik s tovább is fejleszthető. De mindenképpen tovább fejleszthető és tovább fejlesztesre is vár, amit Zalabai már említett Illyés-, Páskándi- és Ady-tanulmányában tesz; így tudatosítja, hogy a költészetben tulajdonképpen nincs egymástól elkülöníthető „egyetemes” magyar és „nemzetiségi” magyar probléma.

Koncsol könyvének „fülszövege” hangsúlyozza, hogy „a szerző első kötete.” Semmiképpen sem látszik meg rajta, hogy „kezdő” irodalomtudósról van szó. Portrékat rajzol, egyes műveket elemez, majd a szlovákiai magyar irodalom több jelenségéről mond elemző és összefoglaló bírálatot. De milyen színvonalon! Az a kutató, aki más módszertani iskolát végzett, az első pillantásra észreveszi, hogy a harmincas évek Prágai Iskolájának (Jan Mukařovský-nak) a nyomán ismeri a strukturalisták elemző módszerének minden fortélyát: megvizsgálja a verssorok, versszakok hangrendjét, prozodiáját (s nemcsak a közismert ritmuselemeket, hanem a magyar verselésben a legkritikábbakat is felismerve) és minden egyebet, ami az ún. „formális elemzés” tartozéka. Koncsolnál azonban mindez nem „aljasul kedves játékká”; sőt, nem a költészet felszínre, hanem a

lényege érdekl. A forma elemzése mellett ott a szerkezet s a mondanivaló: a költői és az eszmei mondanivaló hangsúlyozása is, s Koncsol a két szempont szerves egységben való alkalmazásával eléri, hogy néhány szó odavetésével elvezessen oda is, amire egy bizonyos korban egy bizonyos nemzedék olyan sok fölösleges szót pazarolt: abba a környezetbe, abba a társadalmi, sőt filozófiai (és – áttételesen – politikai) problematikába is, amelyben a mű megszületett. Az elemzés látszólag egymásnak – legalábbis a sematikus értelmezésben – ellentmondó elemei olyan szoros, dialektikus, egymástól szét nem választható egységben vannak itt együtt, hogy a kötetnek nem egy tanulmánya – nem túlzás! – a műelemzés csúcspontját jelenti.

Vajon a l'art pour l'art műelemzés módszere-e ez? Erre Koncsol könyvének talán legszebb, „Magyar jelenések” című része adja meg csattanó módon a tagadó választ. „Három változat az apokalipszisa” e rész alcíme: a bibliai Jelenések Könyvére célozva, sőt abból idézve (88–89) Vörösmarty (nyilvánvalóan Koncsol legkedvesebb költője): Előszó, Babits: Fortissimo és Pilinszky: Apokrif című költeményét állítja be az apokaliptikus gondolatmenetbe, hogy már röviden érzékeltetett módszerével a múltban is s ma is „aktuális” magyar sorskérdésekhez vezesse el az olvasót. Ne ijedjünk meg, nem mossa el a három nagy magyar költő között meglevő nemzedéki különbséget s ennek következtében a művészi irányzatok különbségét. Sőt! Koncsol aprólékosnak látszó elemzéséből élesen előtűnik áll – és pedig minden oldalról megvilágítva – a költő arcéle, nagyon is tudatosítja, mi Vörösmarty, Babits és Pilinszky között a különbség, de azt is, hogy mi bennük az állandó. S ha Zalabai sokszor szociografikus vagy a történeti helyzetet (pl. a cseh-szlovákiai magyar nemzetiség történetének szomorú, 1945–1949 között eltelt szakaszát) ismerető módszerrel vetette fel népe, nemzete sorskérdéseit, Koncsol e sorskérdéseket a lehető legigényesebb elemzés segítségével bontja ki. Megengedjük, ezt így csak a valóban „vajtűfülűek” tudják megérteni. De nem az-e az irodalomkutató s a kritikus célja, hogy munkájával minél több olvasóját tegye „vajtűfülűvé”?

A komparatistika szempontja Koncsolnál nem érvényesül abban a mértékben, legalábbis nem úgy, ahogy a Zalabai könyvében. Pedig a szlovák Milan Rúfus (érdekes: ő is Milan Rúfus) költészetének, mint „törvénykereső”-nek külön tanulmányt szentel (37–41.), s nemzedékét nemcsak „szlovák”-ként, hanem „közép-európai”-ként is

meghatározza. Koncsolnál a *költészet* jelenségei nem is összehasonlításképpen, hanem szinte szerves egységben kerülnek a *zene* jelenségeivel párhuzamba. Könyvének „Négy vers a zene jegyében” című fejezete is utal erre, de a *zenei élmény* ott él szinte valamennyi tanulmányában. Nem csodálkozunk rajta, hogy Vörösmartyval (A vén cigánnyal s az Előszóval) kapcsolatban elsősorban Beethoven. Hadd hajtsuk meg Koncsol rendkívül nagy erudíciója és elmélyültsége előtt azzal az elismerés zászlaját, hogy – ahogy a költészetben Vörösmarty, úgy a zenében Beethoven jelenti számára az alapélményt. Így tud a romantikusokon át eljutni – Bartókig. A XX. századi zenének immár klasszikussá vált óriását műve belső törvényszerűségeinek felvillantásával végül is így jellemzi: „Most, a század utolsó negyedének küszöbén már elmondhatjuk, hogy zenéje – talán a zene bizonyos mértékig általános kifejezőképessége révén – századunk minden lényeges társadalmi problémáját, emberi felkészültségét és politikai földadatát megszólaltatta, hogy ez a muzsika valamiképpen századunk zenei képét nyújtja, amikor a teljes népi egyenlőség, szabad értelem, az egyetemes népi testvériség, a természet és az ember, az egyén és a közösség viszonyát fölveti, és a maga módján példamutatóan meg is oldja. A zenei hangok átszervezett kapcsolatai muzsikájában már a készülő új emberi kapcsolatokat jelentik mitikusán – az elnyomottak társadalmi fölszabadulását, polifóniája a győzelemre készülő népi közösségeket.”

Koncsolnak az egyetemes magyar irodalomról készülő tanulmányai közé szervesen illeszkednek bele azok is, amelyek a szlovákiai magyar költészetéről, szépprózáról és tanulmányirodalomról szólnak. Tőzsér Árpád: „Férfikor” című versének zenei-költői elemzése s ez elemzésnek mindjárt az elején kimondott végkövetkeztetése („Az indulat nemzette, hordta ki és lökte világra ezt a verset. Hiányba, ürbe született, programnak, hogy ami nincs, legyen.” 53. l.) éppúgy fontos tényezője e kötetnek, mint ahogy Duba Gyula prózájának Koncsol-készítette elemzése után Dubát korunk egyetemes magyar regényírásának s novellisztikájának összképéből egyetlen irodalomtörténetnek sem szabad kihagynia.

Az elmondottak után nyugodtan leírhatjuk: ilyen mélyre nem ásott, ilyen magas színvonalra még nem jutott el egyetlen szlovákiai magyar irodalomtörténész sem.

Vitatkoznivalónk – természetesen – bőven akadna mind Zalabaival mind Koncsollal, éppen azért, mert csak az „értökkel” érdemes vitat-

kozni. Vajon csak a „nemzetiségi létformában” lehetséges – mint Zalabai mondja – „hogy az etikai célzat háttérbe szorítja az esztétikai szempontokat”? (33. l.) Amikor a kelet-közép-európai régió (zóna) tipológiai kérdéseiről szóltunk, többször is bemutattuk, hogy e jelenségre mindenütt rábukkanunk, ahol az önálló kulturális létre törekvő kis nemzet írója harcol nemzeti nyelve jogaiért. Teljesen hibás szemlélet, ha egy Balassit, Mikszáthot, Madácht stb. stb. csak szlovákiai magyar jelenségnek fogunk fel (Mikszáthtal kapcsolatban 1. a 10. l-t), a satirikus, groteszk Mikszáthot viszont nem Páskándi Géza „fedezte föl”, megtették ezt mások is. A Karinthy „Így írtok ti”-jében „népieskedés”-nek nevezett álparaszti modor nem „mikszáthos-gárdonyis” (48.), hanem a két említett nagy író epigonjaié, vagy azoké, akik például a nagy palócot félremagyarázták. Vajon Milan Rúfus fedezte-e föl azt a számunkra már közhelyként ható jelenséget, hogy: „az egyetemes emberi csak a 'nemzeti'-ben fedezhető fel és ragadható meg”? (44.).

Ahogy Zalabaival, úgy Koncsoval szemben is csak a leglényegesebb vitativalókat érintjük. Arra kérjük Koncsozt, hogy további műelemzése során ne csak a társművészeteket vonja be vizsgálódásai körébe, hanem az egy régióhoz (zóná-

hoz) tartozó egyéb irodalmakat is: a „szembesítés” módszerével még jobban el lehet mélyülni egy-egy mű eszmei, de főleg művészi mondanivalójában. Igaz-e, hogy műfaja – mint ahogy a kiadó fülszövege állítja – „a filológiai szigorótól mentes esszé”? Igaz, láb- vagy egyéb jegyzeti nincsenek. De legmerészebb verselemzése közben is ott érzi az olvasó a képzett filológus és műélvező nagy tudását: a „filológiai szigor” nem a jegyzetek számától függ! Van viszont Koncsoznak egy tanulmánya, amellyel végképp nem tudunk egyetérteni. Ladislav Novák: „Győzelmi induló”-ja (Egy érthetetlen vers értelméről; 45–49.) nem költemény. A költészet anyagának, a nyelvnek éppen úgy megvannak a törvényszerűségei, mint a zenei hangnak, a színnek, a bronznak, a betonnak. A nyelv zeneisége a szó, a szintagma, a mondat értelme nélkül éppúgy elképzelhetetlen, mint a zenei hang affektív-érzelmi velejárói nélkül: – s ez még az atonális zenére is áll! A „Karapatitára”-szerű indulók „nyelve” nem zene, hanem csak zöreje! Koncsol szép könyvének számos helyét idézhetnők ennek a bizonyítására.

Erre a két tanulmánykötetre, illetőleg szerzőik munkásságára az egyetemes s a magyar irodalomtudománynak is fel kell figyelnie. Várjuk a folytatást!

Sziklay László

*

Studia z dziejów polsko – węgierskich stosunków literackich pod redakcją Iwony Csapláros. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 1978. 328 l.

A Varsói Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszéke (Katedra Filologii Węgierskiej) 1972 októberében háromnapos tudományos konferenciával ünnepelte fennállásának 20. évfordulóját. A tanszék a magyar nyelv és irodalom missziót betöltő szellemi gócpontja, a magyar kultúra lengyelországi tűzhelye. Értéktörző és alkotó módon törekszik, a nyelvi nehézségeket kölcsönösen leküzdve, a lengyel és a magyar nép múltbeli közös értékeinek felkutatására. Az első tanszékvezető Jan Reychman volt, őt követte Csapláros István professzor, akinek az irányításával jelenleg is folyik az oktatás és az értéktörző kutatómunka. A tanszék kollektívája már eddig is hallatott magáról a magyar és lengyel nyelven megjelent *Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből* (Bp.

1969) című kötetben (Studia z dziejów polsko – węgierskich stosunków literackich i kulturalnych. Ossolineum 1969) publikált írásokkal.

1972-ben nemcsak a tanszéknek, hanem számos kiemelkedő magyar és lengyel történelmi személyiségnek is jubileuma volt: Janus Pannonius, Copernicus, Dózsa György, Petőfi, Madách. Részben hozzájuk kötődnek a magyar, lengyel és szovjet kutatók tanulmányai. A jubileumi ülészak anyagát Csapláros István szerkesztésében jelentette meg a Varsói Egyetem Kiadója. Csapláros Istvánnak a Jan Reychman emlékének szentelt bevezetője a gyűjteményes kötet nyitánya. A tiszteletadásán túl a példaadó munkásság bizonyítékait, Reychman munkáinak bibliográfiáját is közli. Nehéz volt átfogó rendező elvet találni a sokféle anyagban, ezért csak bizonyos fókuszra sikerült megteremteni a kötet szerkezeti egységét az időrendet követő felépítéssel.

A bevezetőt követően öt fejezetre tagolódik a gyűjtemény. A *Nyelvtudomány* című részben Szathmári István *Az irodalmi nyelv és a nyelvújítás*, Perti Virtaranta pedig *A beszélt és az írott*